

KIRGIZİSTAN ORTAOKULLARINDA DİN DERSİ

Sayfulla BAZARKULOV*

Öz

Bu araştırmada Kırgızistan ortaokullardaki din dersi ele alınmıştır. Bağımsızlığına kavuşmasının ardından Kırgızistan’da, milli, manevî ve dinî değerler yeniden canlanmıştır. İnanç ve vicdan özgürlüğü hakkındaki kanun çerçevesinde, vatandaşlara din özgürlüğü tanınmıştır. Bu çerçevede, genel eğitim içinde din dersinin yer almasına dair arayışlar başlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında laiklik ilkesinin farklı anlaşılması sebebiyle, okul programında din dersinin yer almasında büyük zorluklar yaşanmıştır. Ülke tarihinde yaşanan siyasi devrimler din dersinin önünü açmıştır. Daha sonra toplumda meydana gelen dinî olaylar din dersinin hukukî temellerinin oluşmasını hızlandırmıştır. Böylece ortaokullarda din dersi okutulmaya başlamıştır. Ancak din dersi içeriğinin toplumun beklentilerine cevap vermediği gerekçesiyle müfredatın yeniden düzenlenmesi sözkonusu olmuştur. Bu araştırmada Kırgızistan ortaokullarındaki din dersi analiz edilerek çeşitli yönleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Din dersinin tarihi, hukukî gelişimi ve öğretim programı, ders kitabı ve ders öğretmenleri betimsel araştırma yöntemine göre incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kırgızistan, Adep Sabagı, Din Kültürü Tarihi Dersi, Dinlerin Gelişim Tarihi Dersi.

---

* Yard. Doç. Dr., Oş Devlet Üniversitesi, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü
eposta: sbazarkulov@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3902-9938

Atıf/Cite as: Bazarkulov, Sayfulla. “Kırgızistan Ortaokullarında Din Dersi”. *Dini Araştırmalar* 26/65 (Aralık 2023), 605-628. <http://doi.org10.15745/da.1373490>

Religious Education in Kyrgyzstan Secondary Schools

Abstract

In this research, religious courses in Kyrgyzstan secondary schools were discussed. With the independence of Kyrgyzstan, the return to national, spiritual and religious values was revived. In the first year of independence, the Law on Freedom of Belief and Religious Institutions was adopted. Freedom of religion is recognized within the framework of the Law. Accordingly, the search for teaching religion lessons within general education has begun. While the first searches began to take place as a result of civil initiatives, the Iyman course began to be taught by the state. However, when the official curriculum of the Iyman course was determined, it was understood that it was not a religious course. The society continued to seek religious lessons again. Freedom of religion could only be realized by rearranging the Law according to social and political needs. This research aimed to analyze and reveal the religion courses in secondary schools. As a result of the different understanding of the constitutional principle of secularism in the first years of independence, this constituted a major obstacle to the inclusion of religion lessons in the school curriculum. The political revolutions of the people that took place in the history of the country paved the way for religious education. Later, the events that took place in society in the name of religion accelerated the political will and the formation of the legal foundations of religious education in practice. Thus, religion lessons began to be taught in secondary schools. However, on the grounds that the content of religion lessons did not meet the expectations of society, it was possible to organize religion lessons again in 2022. In this study, using descriptive research methods, the history of religion education, its legal development, and the state standard of religion education, curriculum, textbooks, and course teachers were examined.

Keywords: Religious Education, Kyrgyzstan, Adep Sabagy, History of Religious Culture Lesson, History Development of Religions Lesson.

Summary

In democratic countries, providing religious education within general education is considered pedagogically important and a natural right in terms of human rights. The importance of religion lessons is increasing in helping students make sense of their own lives, integrate their beliefs with their minds, and think critically. In this research, the search for religious education

in Kyrgyzstan is considered as a problem. The aim of the research is to evaluate the process, legal foundations, and standards of religious education in general education in Kyrgyzstan. In the research, information was obtained according to the theoretical description method by scanning the resources on the subject.

In Kyrgyzstan, which adopted the concept of democracy after independence, a revival began to occur in the religious field, as in every field after 1991. During this process, teaching religion lessons in school came to the fore. In this context, the place and position of religion lessons in general education have begun to be discussed. In this context, Iyman/Adep course started to be taught in schools. However, with the decision of the Ministry of Education and Science in 2003, this course started to be taught as a compulsory course by specifying its curriculum, and the search continued again because it was not a religious course expected by society.

Adep course, which includes the rules of moral behavior within the framework of Kyrgyz material and spiritual culture, customs, and traditions, can be called a moral course, not a religious education. The aim of the course is defined in the state standard of school courses in the Kyrgyz Republic as to raise students as individuals who behave in accordance with the ideals of society and the conditions of the day, have spiritual characteristics, and good moral behavior. In addition, it has been claimed that information about the moral principles of religion is included in the curriculum in terms of recognizing social consciousness as a part of culture. In addition, the course content in the curriculum consists of moral principles, etiquette, material and spiritual values, and cultural issues that have been going on for centuries in Kyrgyz society. Thus, it aimed to provide future generations with a national identity within the framework of Kyrgyz ethnopedagogy. In addition, religious issues were also discussed in the curriculum, as spiritual values are related to religion. Here, it is claimed that information about the moral principles of religion is included in the program in terms of recognizing social consciousness as a part of culture. However, Adep course was later removed from the school curriculum.

Kyrgyzstan has a constitutional right to freedom of conscience and religious pluralism. Within the framework of this right, some different religious movements began to occur in the country. As a result of the activities of religious institutions, the concern that religious chaos will increase and social life will become disordered has begun to increase. Teaching religion classes in general education is envisaged as the most important of the basic

solutions to solve these problems. However, the inclusion of religion classes in general education in the country has gone through a very difficult process. The main reason for this can be understood as the different interpretation of the principle of secularism in the constitution. It is worth noting that the main problem here is the misperception that the principle of secularism does not allow religion. Because the idea that those in control of the state should stay away from religion can be considered as a remnant of atheism. On the other hand, it can be said that the 24 March and 5 October political events that took place in the country caused the teaching of religion lessons in general education to accelerate. Only with the reorganization of the Law on Freedom of Belief and Religious Institutions in 2008, the legal way for religion lessons was paved. After this, official activities for religious education began to revive. Religion lesson programs were organized and presented for discussion.

Teaching religion lessons in general education is mentioned in the "State Policy Concept of the Kyrgyz Republic in the Religious Field for 2014-2020", which was accepted by the Security Council by the Decree of the President. Thereupon, a working commission was formed by the Ministry of Education and Science and the state standard, curriculum and textbook of religion lessons were prepared. Accordingly, it was decided to pilot it in 10 schools for 9th graders starting from the 2016-2017 academic year, and then in 56 schools throughout the country in the academic year. However, this decision could not be realized as a result of the pandemic process and political events in the country. Later, as a result of the constitution that was re-approved in 2021, the President reconsidered religion lessons with the transition to the presidential administration system. Accordingly, a commission for preparing the state standard and curriculum of religion lessons was established. This commission was tasked with preparing religion lessons in accordance with the country's principle of secularism and taking into account the expectations of the society.

The issue of who will teach religion is one of the most controversial issues. After the religion course was put into practice as a pilot, various opinions were put forward about who should teach this course. As a result of the first religion lesson pilot application in 2016, it was revealed that history teachers generally had insufficient knowledge about religion and religious studies. Therefore, in 2022, some of theology faculty graduates will be employed, taking into account the deficiencies in the previous course practice and in order to meet the expectations of the society. The state has organized a compulsory certificate

program for professional development and pedagogical formation training by the Professional Development and Teacher Retraining Institute under the Ministry of Education and Science to prepare religious teachers.

As a result, systematically providing religious education within general education under state supervision is a necessity for building a democratic multicultural and multi-religious Kyrgyzstan. Religious education should never be turned into a tool of political ideology. The importance and contribution of religion lessons to the student's self-realization and giving meaning to life should be ensured. As a result of the religion lesson prepared taking these into consideration, it is expected that the expectations of the society will be met rationally and will be realized in a pedagogical manner.

Giriş

Dünyadaki birçok demokratik ülkede genel eğitim içerisinde din dersi verilmektedir. Din dersi insanın doğal inanma ihtiyacını karşılama imkanı olarak kabul edilmektedir. Bunu gerçekleştirmeye çalışırken, din dersinin meşruiyetinin ötesinde, dersin daha işlevsel hale nasıl getirilebileceği konusu gündeme gelmektedir. Bu, öğrencinin kendi inancını (olumlu ya da olumsuz) akıyla bütünleştirebilmesine pedagojik imkan tanımak olarak değerlendirilmektedir. Artık bugün din dersi konusundaki tartışmalar pedagojik açıdan din dersinin etkisinin nasıl arttırılabileceği konusuna odaklanmaktadır.

Kırgızistan'da bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra milli ve manevî değerlere yeniden dönüş yaşanmaktadır. Dini değerlere dolayısıyla dini kimliğe verilen önem daha da artmıştır. Bu çerçevede okullarda din dersinin okutulması için girişimler başlatılmıştır. İlk olarak okullarda ıyman/iman dersi sivil girişimler sayesinde okutulmaya başlanmıştır. 2002-2003 eğitim yılında ıyman dersinin programı resmi yayınlanmıştır. Buna göre laiklik anlayışı çerçevesinde ıyman dersinin din eğitimi olmadığı anlaşılmıştır. Böylece din dersiy-le ilgili tartışmalar sürerken toplumdaki gelişmeler neticesinde din, toplumsal ve siyasî açıdan güvenlik konusuna dönüşmüştür. Temelde dinî aşırılıkla dine karşı yapılan aşırılık arasında bir farklılık yoktur. İkisi de olumsuz neticelere götürür. Toplumdaki din mensuplarıyla hiçbir dine inanmayanlar arasında dinî toleransı, hoşgörüyü kazandırmak adına din eğitiminin önemi büyüktür. Diğer taraftan dinin Kırgız tarihindeki yeri ve günlük yaşamdaki rolü hakkında yeni neslin bilgilendirilmesi ihtiyacı oluşturmuştur. Bu ihtiyacın rasyonel olarak okullarda din dersinin okutulmasıyla giderilmesi gerektiği, hem toplum hem de siyasî irade tarafından kabul edilmiştir.

Araştırmanın amacı, Kırgızistan ortaokullarında din dersinin gelişim sürecini ortaya koymaktır. Bu çerçevede din dersi gelişim tarihi, hukukî boyutu ve dersin devlet standardı, ders öğretmenleri konusu ve problemleri ele alınacaktır.

Alanyazın incelendiğinde, Kırgızistan’da genel eğitimde din eğitimi hakkında bir kaç araştırma yapıldığı görülmektedir. Bunlardan Dilaram Akramova’nın *Kırgızistan’da Orto Mekteplerdeki “Adep Sabagı” Dersinde Din Eğitimi İle İlgili Amaçların Gerçekleşme Düzeyi (Oş Örneği)* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006), Kubatalı Topchubaev’in *Adep Dersi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri (Oş İli Örneğinde Bir Alan Araştırması)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi) başlıklı doktora tezlerinde Adep dersi ele alınırken, Elvin Yusubov’un *Kırgızistan’da Din Eğitimi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016) başlıklı doktora tezinde ise genel olarak Kırgızistan’daki din eğitimi incelenmişlerdir. Söz konusu tezlerin hazırlandığı dönemde Kırgızistan’da genel eğitim içinde resmî olarak din dersi bulunmuyordu. Daha sonra yapılan çalışmalardan biri olan Cazgül Colaliyeva’nın “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler”. (*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020): 173-196) ise son üç yıldaki din dersi konusundaki resmî gelişmeleri araştırmayı konu edinmektedir. Araştırmamız ise günümüzde ortaokullardaki din dersinin durumunu ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Din Dersinin Tarihi Gelişimi

Kırgızlar genel olarak 18-19. asırlara kadar göçebe hayat sürdürdürmüşlerdir. Bundan dolayı eğitim-öğretim faaliyetleri boz üy çadırlarında gerçekleştirilmiş, eğitim giderleri ise çocuğun ebeveynleri tarafından karşılanmıştır (Baygaziev, *Ala-Toodogu Agartuununun Tarihinin Kısaça Oçerki*, 2005). Daha sonra mektep ve medreselerin meydana gelmeye başlamasıyla boz üy okullarının faaliyeti sona ermiştir.

Kırgızistan’da medreselerin yaygınlaşması, 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın başlarına kadar Hokand Hanlığı dönemine tekabül eder. Daha önceleri Kırgızlar diğer Türk boyları gibi Türkistan genelindeki medreselerde eğitim görüyordu. Hokand Hanlarından Alimbek Datka tarafından 1841 yılında Akmedrese’nin kurulduğu, 1892 yılındaki tarihi kayıtlarına göre ise Oş bölgesinde 7 medresenin olduğu bilinmektedir. Hokand Hanlığının bölgedeki etkisinin artmasıyla cami ve mektepler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğalmaya başlamıştır (Malabaev, 1999, 77).

19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında, Kırgızistan'da diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi, eski medrese usulü din öğretimine alternatif olarak, *Usul-u Cedid* okulları açılmıştır. 1917 Ekim İhtilaline kadar Kırgızistan'da 15 tane cedit okulu faaliyet göstermiştir (Kırgız Sovet Ensiklopediyası, 1977, 335). Bunlar arasında bugün Özbekistan sınırlarında bulunan *Kırgız Moldo Medresesi*'nin (Namangan şehrinde) önemi büyüktür. Kırgız aydını, ilk eğitimcilerinden biri olan Nurmoldo'nun eğitim gördüğü ve kendisinin de hoca olarak cedit usulüne göre ders verdiği bu medreseler daha sonra geliştirilememiştir (Baygaziev, *Nurmoldo*, 2005).

1863 yılında Çarlık Rusya'nın himayesi altına girmek zorunda kalındığında, Kırgızistan'da Çarlık Rusya'nın siyasi politikaları sonucunda yeni *Rus-yerli okulları* (Russko-tuzemnaya şkola) faaliyete başlamıştır (Kırgız Sovet Ensiklopediyası, 1989, 268-269). Diğer taraftan İslam dini okullarının yanında paralel olarak Hıristiyan Ortodoks dini okulları açılmaya başlamıştır. 1880'e gelindiğinde Ortodoks Kilisesine ait ilkokul sayısı 23'e ulaşmıştır (Konnikova, 1983, 268). Böylece Kırgızistan'da İslami mekteplerle birlikte kilise okulları ve Rus-yerli okullar faaliyet göstermişlerdir. 1917 Ekim İhtilalinin meydana gelmesiyle sözkonusu bu okullar kapatılmıştır. Bütün bunların yerine Sovyet insanı yetiştirecek *Sovyet okul*'u açılmıştır.

Sovyet eğitim felsefesi, Marksist-Leninist dünya görüşü temeline dayanarak *politeknik eğitim* yoluyla materyalist ilmi zihniyete sahip, dini kalınlardan arınmış, sosyalist toplumun gelişmesinde faal rol alan *Homo Sovieticus* (Sovyet İnsanı) yetiştirmeyi amaçlamıştır. Böylece Komünizm'i gerçekleştirmeye çalışırken Komünizmin ayrılmaz parçası olan ateizm propagandası araç olarak kullanılmıştır (Savinov, 1974, 42).

1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla eğitim sisteminde milli ve manevî değerleri yeniden kazandırma arayışı başlamıştır. Bu süreç içerisinde okulda din dersinin okutulması ve bunun genel eğitim içerisindeki yeri ve konumu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda okullarda *Iyman sabagı/dersi* okutulmaya başlamıştır.

Iyman sabagı 1991-2003 yılları arasında isteğe bağlı olarak farklı şekilde okutulagelmiştir. Bazı bölgelerde il eğitim müdürlerinin insiyatiflerine göre okutulurken bazı bölgelerde derse karşı kayıtsız kalınmıştır. Bazı okullarda müdürlerin bazılarında da öğretmenlerin şahsî girişimlerine göre farklı anlayış ve program çerçevesinde bu ders okutulmuştur. Bu çerçevede ülke genelinde üç farklı öğretim programından söz etmek mümkündür. İlk program, 1990-1991 yıllarında Talas valisi Dastan Sarıgulov'un girişimiyle hazırlanarak

sunulmuştur(Sarıgulov, 2004, 12). Bu program Kırgızistan'daki öncü İyman dersi programı olarak adlandırılabilir. İkincisi, 1992-1993 öğretim yılında Oş ilinde uygulanan programdır (I-X klasstar için İyman sabagın okutuunun bolcolduu programması, 1992). Üçüncü olarak da “Dil Mürögü” Adep-Ahlak cana Madaniyat Borboru tarafından hazırlanmış öğretim programıdır (Çotonov, 2004, 456-474).Sözkonusu üçüncü programın içeriği ve amacı,diğer iki programa nazaran dini eğitimi önerdiği için çok sert tepkilerle karşılaşmıştır. O dönemde gerek siyasi irade gerekse toplum, din dersinin önemini yeteri kadar algılayamamıştır. Dolayısıyla bu programlar sadece proje halinde kalmış ve kabul edilmemiştir. Neticede 2002-2003 öğretim yılından itibaren Eğitim ve Bilim Bakanlığının kararıyla, 1. ve 11. sınıflarda haftada bir saat toplam 34 saat zorunlu ders olarak İyman dersi okutulmaya başlamıştır (Kutbilim Gazetesi, 5 Eylül 2003, 3).

2. Din Dersinin Hukukî Gelişimi

Eğitim ve Bilim Bakanlığı kararı üzere İyman dersi zorunlu olarak okutulmaya başlamış ancak bu dersin beklenen dini konu ve muhtevayı kapsamadığı anlaşılınca arayışlar yeniden başlamıştır. İyman dersinin öğretim programı Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından kabul edildiğinde, bu sefer toplumun bazı kesimleri “İyman” kelimesinin dinî bir kavram olduğunu ileri sürerek, “dinî eğitim” olarak işlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Butartışmalar sonucunda, Kırgız Eğitim Akademisinin önerisi üzerine Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 19 Temmuz 2004 tarihli 545/1’ nolu Kararname doğrultusunda dersin ismi *Adep* olarak değiştirilmiştir (*Adep sabagı. Calpı bilim berüüçü mektepterdin 1-11-klasstarı için okuu programması, 2004, 2*).

Kırgız maddî ve manevî kültürü, örf ve adetler çerçevesinde ahlaki davranış kurallarını içeren Adep dersi din eğitimi değil, ahlak dersi olarak isimlendirilebilir. Dersin amacı Kırgız Cumhuriyeti okul derslerinin devlet standardında *öğrencileri toplum ideallerine ve günün şartlarına uygun davranan, manevi özelliklere ve güzel ahlaki davranışlara sahip bireyler olarak yetiştirmektir...* – diye tarif edilmektedir (Kırgız Respublikasının Mekteplerinde Predmettik Bilim Berüünün Mamlekettik Standartarı, 2006). Ders içeriği, Kırgız toplumunda asırlardır devam eden ahlakî ilkeler, görgü kuralları, maddi ve manevi değerler ve kültürel konulardan oluşturmaktadır. Böylece, gelecek kuşaklara Kırgız etnopedogoji çerçevesinde milli kimlik kazandırmak amaçlanmıştır. Bunun yanında öğretim programında manevî değerlerin din ile ilişkili olması hasebiyle dini konular da ele alınmıştır. Burada dinin ahlakî ilkeleri hakkında-

ki bilgilerin, kültürün bir parçası olarak toplumsal bilinci oluşturmak amacıyla programda yer aldığı ileri sürülmüştür.

Eğitim ve Bilim Bakanlığı her akademik yılın başında genel eğitim kurumları için temel müfredatı onaylanarak yayınlamaktadır. Bu kapsamda Adep dersinin kademeli olarak her eğitim yılında ilgili derslere entegre edilerek kısaltıldığı veya kaldırıldığı görülmektedir. Mesela, 2012-2013 eğitim yılında Adep dersi 9. 10. ve 11. sınıflarda, İnsan ve Toplum, Ekonomiye Giriş dersleriyle birleştirilerek okul programından kaldırılmıştır. 2013-2014 eğitim yılından itibaren 1-8. sınıflarda adep dersi okutulmaya devam ederken, 2017-2018 eğitim yılında 1-4. ve 7-8. sınıflarda, 2019-2020 eğitim yılında 1-4. ve 8. sınıflarda, 2020-2021 eğitim yılından itibaren sadece 1-4. sınıflarda okutulmaya devam etmiştir.

Adep dersinin okul programından kaldırılmasına öğrencilerin ders yükünün fazla olması ve ders konularının paralel ders içeriğiyle benzerlik arz etmesi başlıca neden olarak gösterilmiştir. Ancak globalleşen dünyada genel eğitimde değerlerin öğretimi daha da önem kazanmaktadır. Adep dersinin Kırgız toplumunun milli kimliğini koruma ve geliştirme çabalarının artmaya başladığı süreçte, önemi ve rolü büyüktür. Bundan dolayı sözkonusu ders okutulmaya devam edilmelidir.

Bağımsızlığın başından beri genel eğitimde din dersine müsaade edilmesinin sebebine gelince, Anayasadaki laiklik şartı gösterilmektedir. Böylece din eğitimini amaçlayan dersin genel eğitimde yer alamayacağı fikri savunulmuştur. Adep dersinin programı resmî olarak yayınlanarak ahlak dersi olduğu belli olunca, toplum tarafından yeniden genel eğitimde din dersi gündeme gelmiştir. Bu tartışma devam ederken ülkede 24 Mart 2005 siyasi devrim meydana gelmiştir. Devrim sonucunda yeni anayasa düzenlenmesi sözkonusu olmuştur. Toplum beklentilerine uygun yeni anayasa düzenlemesi sürecinde bazı kesimler arasında anayasada geçen laik” ifadesinin yer alıp almaması konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Fakat anayasada “laik” tabiri yerini muhafaza etmiştir. Ancak yeni kabul edilen anayasa muhalefet tarafından birçok yönden yetersiz görülmüş ve itirazlar devam etmiştir. Bu süreç 2007 yılında yeni anayasanın kabulüne kadar devam etmiştir. Sözkonusu anayasada yer alan ve din dersinin genel eğitimde uygulanmasına imkan tanımayan laik kelimesinin yerine Rusça “svetskî” ibaresi kullanılmıştır. Bu yeni anayasada “svetskî” ibaresi yerine “laik” ifadesi kabul edilmiştir. Fakat kısa süre sonra Anayasanın tekrar yeniden değiştirilmesi sonucu “laik” ifadesi kaldırılmıştır.

Din ve inanç özgürlüğüne dair ilk kanun (*İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar ile İlgili Kanun*) 16 Aralık 1991’de kabul edilmiştir (Slovo Kırgızsta-

na, 16 Aralık 1991 y. №657-XII). Bu kanunun kabul edilmesiyle Kırgızistan, vicdan hürriyetine ve dinî çoğulculuğa hak tanımıştır. Bu hakkı kullanarak ülkeye dış devletlerden farklı din ve inanç grupları kendi mensuplarını arttırmak amacıyla akın etmişlerdir. Bu çerçevede ülkede farklı dinî kurumların faaliyetleri sonucunda dinî alanda karmaşaların artması ve bunun toplumsal hayatın düzensizliğine neden olacağı endişesi artmaya başlamıştır. Sözkonusu sorunları gidermenin temel çözüm yollarından en önemlisi olarak genel eğitim çağından itibaren din dersinin okutulması öngörülmüştür. Neticede dinî durumun yeniden gözden geçirilmesi doğal bir ihtiyaç haline gelmiştir. Böylece hükümet esnek olan İnanç Özgürlüğü ve Dini Kurumlar Kanununu değiştirmek ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede 2008 yılında Kırgız Cumhuriyeti *Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar Hakkında Kanunu* yeniden düzenleyerek kabul etmiştir. Sözkonusu Kanun'un 6. Bölüm, 8. Maddesinde, “Kırgız Cumhuriyeti kanunlarına uygun olarak genel eğitim kurumlarında din hakkında öğretimin gerçekleştirilmesinde sakınca yoktur” ifadesi yer almaktadır (Erkin Too. 16 Ocak 2009, 8). Böylece din dersinin genel eğitimde yer alabilmesinin resmî olarak önü açılmıştır.

Bu kararı, ülkedeki son on yıl içerisindeki siyasi sistemdeki değişikliğe bağlamak mümkündür. Ülkede çok partili demokratik yönetim sistemine geçilmesi genel eğitimde din eğitimi arayışının neticelenmesine sebep olmuştur. Din eğitimi arayışı çerçevesinde gerek sivil toplum kuruluşları gerekse devletin din komisyonu ve gerekse Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından projeler geliştirilerek kamuoyuna sunulmuştur. Bu projelerin ilki *Din Tarihi* dersi modelidir (Kutbilim, 9 Ekim 2009, 14-15). İkinci olarak, Devlet Din İşleri Devlet Komisyonu tarafından önerilen *Din Taanuu* ders programıdır (Din taanuu sabagı – Calpı bilim berüüçü mektepterdin 1-11 klasstarı üçün sınaq okuu programması, Bişkek 2009).¹ Üçüncüsü ise, Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan *Din Taanuu* dersi konseptidir (Kutbilim, 7 Ocak 2011). Geliştirilen bu projelerin tartışmaları devam ederken ülkede 7 Nisan 2010 yılında ikinci halk devrimi meydana gelmiştir. Dolayısıyla geliştirilen bu projeler resmî olarak uygulama imkanı bulamamıştır (Bazarkulov, 164-168). Halk devrimi sonrası yeni siyasi yapının düzenlenmesi ve anayasal değişikliklerin hayata geçirilmesiyle, din dersini uygulamaya geçirme hareketi tekrar canlanabilmiştir.

¹ Programı hazırlayan Gülayım Jumabaeva Devlet Din İşleri Komisyonu talebi üzerine bu modeli Eğitim Kanununun 40. Maddesine uygun olarak düzenlediğini ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanının 14 Kasım 2014 tarihindeki 203'nolu Kararnamesiyle Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen "2014-2020 Yılları Kırgız Cumhuriyeti Dini Alanda Devletin Siyaset Konsepti" onaylanmıştır (2014-2020 cıldarga Kırgız Respublikasının Diniy Çöyrödöğü Mamlekettik Sayasatının Konsepsiyası). Sözkonusu Konseptin 2.2. Bölümünde Dinî Öğretim ve Din Hakkında Öğretimde Devlet Siyaseti başlığı altında dinî eğitim ile din hakkında eğitimin farklılıkları belirtilerek, resmî öğretimde din dersinin okutulması önerilmiştir. Bunun üzerine 2015 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından oluşturulan çalışma komisyonu tarafından din dersi standardı, öğretim programı ve ders kitabı hazırlanmıştır. Eğitim ve Bilim Bakanlığının 2016 yıl 12 Ağustos 1184/1'nolu Kararnamesiyle, 2016-2017 eğitim yılından itibaren 10 okulda 9. sınıflara din dersinin pilot uygulamasına karar verilmiştir. Dersin ismi de dini eğitim yerine din hakkında eğitim vermek olduğunu belirtmek için "Din Kültürü Tarihi" olarak belirlenmiştir. Bunu daha önce Adep dersinde olduğu gibi din dersinin isimlendirmesinden dolayı tartışmalara sebebiyet vermemek için olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü toplumdaki dine mesafeli kesim tarafından "laiklik" ilkesi öne sürülerek din dersinin genel eğitimde yer alamayacağı eleştirilerine yer vermemek amaçlanmıştır.

2017-2018 öğretim yılında da din dersinin ülke genelinde 56 okulda uygulanmasına karar verilmiştir. Daha sonraki eğitim yılından itibaren "Din Kültürü Tarihi" dersinin ülke genelindeki tüm okullarda okutulma planı ise gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni üç eğitim yılı boyunca pilot uygulaması yapılan bu dersi okutacak öğretmen yetersizliği ve bu eksiği gidermek için gerekli olan finans eksikliği gösterilmiştir. Ayrıca ders kitabına yapılan aşırı itirazlar da başlıca nedenlerdendir ("Din madaniyatının tarihi" sabagın okutuu toluk işke aşpay turat. 15 Kasım 2020). İtirazlar kitap içeriğinin ülkenin % 85'inden fazlasını oluşturan müslüman nüfusun beklentilerini karşılamamasından kaynaklanmaktadır (Colaliev, 186-187).

Din eğitimi alanında devlet siyasetini gerçekleştirmek ve gelecek nesiller arasında dinî toleransı geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin 30 Ağustos 2017 tarihli 544'nolu Kararnamesiyle Devletin Eğitim Sistemi Standartına "Din Kültürü Tarihi" dersi dahil edilmiştir. Kararnamede Kırgızistan'da genel orta öğretimin devlet eğitim standardına göre sosyal blok dersleri: Tarih, İnsan ve Toplum, Hukuk dersleri grubuna Din Kültürü Tarihi dersi dahil edilmiştir. Ancak daha sonra ülkenin anayasasının cumhurbaşkanlığı sistemine geçmesi ve kanunları buna göre revize etme sürecinde sözkonusu 544'nolu kararnamenin yürürlüğü durdurulmuştur (Kırgız

Respublikasında Calpı Mekteptik Bilimdin Mamlekettik Bilim Berüü Standartı Cönündö Toktomu, 05.04.2022).

2020 yılında ülkedeki genel seçim sonuçlarına itirazlar 5 Ekim’de halk devrimiyle neticelenmiştir. Cumhurbaşkanının istifasını vermesi sonucu, yeni cumhurbaşkanı seçimi yapılmıştır. Şuandaki Cumhurbaşkanı Sadır Japarov’un aday iken seçim kampanyası sırasında halk tarafından genel eğitimde din dersinin toplumun ihtiyaç ve beklentisine uygun olarak okutulmasını çözüme kavuşturması istenmiştir. Buna göre daha önceki din eğitimi dersinin 2022 yılında yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Kırgız Cumhuriyeti'nin dini alanda devlet siyaset konseptini uygulamak amacıyla, “Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 20 Ocak 2022 tarihli 19’ nolu Eylem Planı Kararı yayımlanmıştır. Eylem planında genel eğitim kurumlarında 2022-2023 eğitim yılında din dersinin okul müfredatına dahil edilmesi planlanmıştır (Kırgız Respublikasının Ministrler Kabinetinin 2022 cıldın 20. Yanvarı №19-t yönergesi). Bu eylem planını uygulamaya geçirmek için Bakanlar Kurulu'nun 2 Şubat 2022 tarih 73’ nolu kararıyla, gelecek nesillerin din kültürünün geliştirilmesi amacıyla ilgili kurumlar arası çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışma grubu Eğitim ve Bilim Bakanlığından, Kırgız Eğitim Akademisinden, Din İşleri Devlet Komisyonundan, Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresinden, Kırgızistan Rus Ortodoks Kilisesinden ve ilahiyatçılardan oluşturulmuştur. Bu çalışma grubu, din dersinin devlet standardını ve öğretim programını hazırlamıştır.

Kırgız Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 22 Temmuz 2022 tarihli 393’ nolu kararı ile onaylanan, Kırgız Cumhuriyeti'nin Devlet Okul Eğitim Standardında Dinlerin Gelişimi Tarihi dersi, ortaokul ve lise eğitiminde sosyal bloktaki: Tarih (Kırgızistan Tarihi ve Dünya Tarihi), İnsan ve Toplum dersleriyle beraber okutulması zorunlu dersler olarak kabul edilmiştir (Kırgız Respublikasının Mekteptik Calpı Bilim Berüünün Mamlekettik Standartı Cönündö Ministrler Kabinetinin Toktomu. 05.04.2022). Son kabul edilen devlet okul eğitim standardında Dinlerin Gelişimi Tarihi dersi 7. 8. 9. ve 10. 11. sınıflarda okutulacak ders olarak belirtilmiştir. Dersin isimlendirilmesi konusu çok tartışmalı olmuştur. Burada daha önce pilot uygulaması yapılan Din Kültürü Tarihi dersinin içeriğini oluşturmada sadece kültürel bazda kalınması eleştirilmiştir. Bunun yanında “kültür” kavramının içerğinin sadece maddi kültürle sınırlandırıldığı, Kırgızistan Müslümanlar Dini İdaresinin yetkilileri tarafından dile getirilmiştir.

Cumhurbaşkanının 7 Haziran 2022 tarihli 177’ nolu Kararnamesiyle 2022-2023 öğretim yılından itibaren mülkiyet türleri ve biçimlerine bakılmaksızın

tüm ortaöğretimdeki 9. sınıflara “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersinin okutulması kabul edilmiştir (Erkin Too, 10 Temmuz 2022, 4).

Söz konusu kararnamede din dersinin okutulması şöyle temellendirilmektedir: Orta Asya ve Kırgızistan halkı tarihsel ve geleneksel olarak İslamın Maturidî-Hanefî mezhebini benimsemiştir. Bu mezhebin diğerlerinden farklı olarak dinî hoşgörü çerçevesinde toplumda huzurlu yaşamı, millî ve dinî değerleri birbirine karşı koymadan bütünleştirici, tamamlayıcı unsur olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, son yıllarda hem dünya çapında hem de ülke bazında dini aşırılık ve radikalizmin büyümesi nedeniyle sosyal ve siyasi durum daha karmaşık hale gelmiştir. Bunun ise devletin ulusal güvenliğini tehdit eden şiddet ve aşırılık yanlısı faaliyetlerin yayılmasına yol açtığı belirtilmektedir. Dine artan ilgi ve onun Kırgızistan'ın tarihi, kültürü ve günlük yaşamındaki rolü, din hakkında nesnel bilimsel bilgiye büyük bir ihtiyaç oluşturmuştur. Bu ihtiyacın okulun laik eğitim sistemi ile karşılanması gerektiği belirtilmiştir (Erkin Too, 10 Temmuz 2022).

Bunun üzerine Eğitim ve Bilim Bakanlığının 5 Ağustos 2022 tarih 1529/1'nolu yayınladığı kararnamede 2022-2023 eğitim yılı için ortaöğretim kurumlarında uygulanacak olan müfredata “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersi sadece 9. sınıflarda haftada bir yılda 34 saat olarak okutulması kabul edilmiştir (Erkin Too, 10 Temmuz 2022). 2023-2024 eğitim yılından itibaren ise 7. ve 8. sınıflarda okutulmaya başlanmıştır (Kutbilim, 4 Ağustos 2023).

3. Din Dersi Devlet Standardı

2015 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından oluşturulan çalışma grubu tarafından din dersinin devlet standardı, öğretim programı ve ders kitabı hazırlanmıştır. Bu ilk devlet standardında “Din Kültürü Tarihi” dersinin temel amacı: öğrencileri, dini ve manevi kültürün toplumsal gelişmedeki rolü, tarihi, gelenekleri, ritüelleri, ulusal özellikleri ve benzersizliği konusunda bilinçlendirmek; dine, insan kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak saygı duyan hoşgörülü, yetkin bir kişilik oluşturmak; Kırgız vatadaşı ve kültürel kimliğinin oluşturulmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir (Din Madaniyatının Tarihi Kursu Boyunça Predmettik Standart, 2017). “Din Kültürü Tarihi” dersinin sadece 9. sınıflarda okutulması öngörülmüştür.

Daha sonra 2022 yılında geliştirilen dersin devlet standardında “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersinin temel amacı, öğrencilerin dünya dinlerinin ortaya çıkış tarihi, gelişimi ve işleyişi, toplum üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi

olmaları; ahlak, inanç ve dinin insan ve toplum hayatındaki önemini anlamak; dinler arası diyalog, ahlaki ve manevi olarak kendini geliştirme yeteneği; farklı kültürlerin, milliyetlerin, inançların, sosyal grupların temsilcileriyle olumlu etkileşim becerileri; radikalleşmeye ve dini çatışmalardan kendini uzak tutma bilinci oluşturmak olarak belirtilmiştir (Dinderdin Ötügüü Tarihi Boyunça Predmettik Standart, 2022). “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersinin 7. 8. ve 9. sınıflarda okutulmasına karar verilmiştir. Ancak Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersi kendi başında özel bir ders olarak değil, İnsan ve Toplum, Dünya Tarihi, Kırgızistan Tarihi dersleriyle bir konu bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Dinderdin Ötügüü Tarihi Boyunça Predmettik Standart, 2022).

Hem 2017 hem de 2022 yılında hazırlanan standartta din dersinin felsefesi, anayasanın “laiklik” ilkesinin çiğnenmesi endişesiyle, din hakkında eğitim yaklaşımına odaklanmıştır. 2017 yılındaki standartta dini konular sadece tarihi kronolojik açıdan çok yüzeysel olarak ele alınmıştır. 2022’de kabul edilen standartta öğrenciler, toplumda dinin etkisi ve kültürlerin şekillenmesindeki rolü anlayarak, farklı dini ve kültürel geleneklere karşı hoşgörüyü benimsetmeyi amaçlamaktadır. 2022 yılında sonradan geliştirilen standart dinlerin tarihsel dinamikleri içinde ele alınmasına önem vermiştir. Bununla birlikte dindarlığın artıları ve dini fanatizmle mücadelede din dersinin önemine vurgu yapılmıştır. Böyle bir eğitim yaklaşımının din ve vicdan özgürlüğünün önünü açacağı belirtilmektedir.

İlk Din Kültürü Tarihi dersi (2017) 9. sınıflara eğitim yılının birinci yarılı için tasarlanmış olup, toplam 16 saatten oluşmaktadır. Öğretim programında dinlere sırf tarihî perspektiften yaklaşıldığı için konular kronolojik olarak ele alınmıştır. Bundan dolayı animizimden başlayarak bütün dinler müfredatta yer almıştır. Ancak 2022 yılında son kabul edilen Dinlerin Gelişim Tarihi dersi öğretim programında sadece dünya dinleri olarak Buddizm, Hıristiyanlık ve İslam’a odaklanmıştır. Bunun yanında din dersinin 7. 8. ve 9. sınıflarda okutulması kabul edilmiştir. 7. sınıfta manevî ve dinî değerlere yer verilirken, 8. sınıfta dünya dinleri başta olmak üzere dinlerin gelişim tarihi, 9. sınıfta dünya dinlerinin temelleri ve özellikleri, geleneksel olarak Orta Asya ve Kırgızistan’da yayılmış Hanefî-Maturidîlik mezhebi genel özellikleriyle ele alınmıştır.

Diğer taraftan din dersinde ölçme ve değerlendirme önemli hususlardan biri olarak kabul edilmiştir. Din Kültürü Tarihi dersi pilot uygulama sürecinde öğrenme sonuçlarının değerlendirilmesinde öğrencilerin özellikleri (iş yürütme hızı, konuya hakim olması vb.) dikkate alınır ve öğrencilerin başarılarına

ve ilerlemelerine dikkat edilirdi. Öğretmenin öğrencilerin bireysel gelişimine ilişkin kendi gözlemlerini not ederek gerektiğinde öğrencilerin günlüğüne not vermesi kararlaştırılmıştı (Din Madaniyatının Tarihi Kursu Boyunça Predmettik Standart, 2017). Ancak 2022 yılında kabul edilen devlet standardında dersin öğrencilerin kişiliğinin sadece bilişsel değil, aynı zamanda duygusal-değer bileşenini de etkilediği dikkate alınarak, öğretmenin öğrencilerin inançlarını değerlendirme hakkının olmayacağı belirtilmiştir. Öğretim sürecinde öğrencinin sadece din tarihi çalışmaları ile ilgili eğitim çıktılarını dikkate alması gerektiği belirtilmiştir (Dinderdin Önüğü Tarihi Boyunça Predmettik Standart, 2022). Öğrencilerin din dersinde sadece bilgileri değil, inanç, vicdan ve dinî değerler de işlenmektedir. Dolayısıyla vicdan ve din hürriyetine bağlı iç dünyasını ilgilendiren böyle konuların işlenmesinde öğrenci bilgilerini değerlendirmek bir dayatma veya zorlama olarak algınacağı ileri sürülerek din dersinde değerlendirme sistemi getirilmemiştir. Burada öğretmenin, kişisel inançları ve dünya görüşü ne olursa olsun, tarafsız ve farklı kültürel geleneklere saygılı olmalıdır. Bu, eğitimin laikliğinin şartı olarak ifade edilmiştir. Ancak burada din dersinde öğrenci bilgisinin değerlendirilmediğinde kazandırılmak istenen davranışları benimsetmek zorlaşacaktır. Dolayısıyla din dersinde öğrenci bilgisinin değerlendirmeye tabi tutulması gerekir.

4. Din Dersi Kitabı

Din dersinde önemli konulardan biri de ders kitabıdır. 2016 yılında Eğitim ve Bilim Bakanlığının oluşturduğu çalışma grubu tarafından Din Kültürü Tarihi ders kitabı projesi hazırlanmıştır. Ders kitabının hazırlanmasında ve yayınlanmasında 2011'den bu yana Kırgızistan'da birçok projeye katkı sağlayan Norveç Oslo Barış ve İnsan Hakları Merkezi'nin katkısı olmuştur (Proşel Trehdnevny Trenning Dlya Uçiteley Po Napravleniyu Kursa "İstoriya Religioznoi Kulturi" 17 Şubat, 2017). 2016 yılında Bişkek'te gerçekleştirilen öğretmen yetiştirme seminerinde Norveç'li Uzman Ida Hoknes, din dersi öğretim deneyimini paylaşmıştır. Buna göre "Din Kültürü Tarihi" dersi ders kitabı hakkında yapılan tespitler, eklemeler ve yorumlar doğrultusunda ders kitabına son şekli verilerek 2016-2017 eğitim yılı başına belirli sayıda yayınlanmıştır.

2016 yılında hazırlanan Din Kültürü Tarihi ders kitabının konu dağılımı şöyledir (Din Madaniyatının Tarihi, Kurbanova, İ. Aslanova vd., 2016):

1. Kültürel Bir Olgu Olarak Din
2. İlkel Dinî İnançlar

3. Eski Dinî İnançlar
4. Millî Dinlerin Kültürü
5. Dünya Dinleri: Buddizm
6. Günümüz Dünyasında Hıristiyanlık
7. Tarihte ve Günümüzde İslam
8. Kırgızistan'da İslam'ın Yayılması
9. Kırgızistan'da Devlet ve Din İlişkisi
10. Kırgızistan'daki Modern Dini Durum
11. Modern Toplumda Din ve Çatışmalar

Din Kültürü Tarihi ders kitabı yayınlandıktan sonra pilot uygulamayı gerçekleştiren tarih dersi öğretmenleri ile ders kitabını değerlendirmek üzere anket yapılmıştır. Katılımcılar tarafından ders kitabı “mükemmel” %14,2 (190 üzerinden 27 soru), “iyi” %53 (101) “başarısız” olarak %27,36, (52) değerlendirilmiştir (Press-Reliz O Seminare I Kruglom Stole Po Osenke Rezultatov Pilotirovaniya Kursa “İstoriya religioznoi kulturi” 17 Şubat, 2017).

Din Kültürü Tarihi ders kitabının içeriği ve konuları çok karmaşık ve yüzeyseldir. Metin içeriklerindeki hata ve yanlışların aşırı olması toplum tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bunun üzerine Din Kültürü Tarihi ders kitabı 2018 yılında ikinci kez yeniden basılmıştır. Ancak teknik hatalar nedeniyle 2019 yılında da tekrar üçüncü baskısı çıkması planlanmış (Din Madaniyatının Tarihi Üçüncü İret Sinoo Möönötündö Okutulat 11. Mayıs 2019) ise de COVID19 pandemi sürecinin ve hükümetin mali yetersizliği nedeniyle kitap yayınlanmamıştır.

2018 yılında yayınlanan Din Kültürü Tarihi ders kitabının konu dağılımı şöyledir (İmankulov vd., 2018):

1. Din Kültürü Olgusu
2. İlkel Dinî İnançlar
3. Eski Dinî İnançlar
4. Millî Dinlerin Kültürü
5. Dünya Dinleri: Buddizm
6. Dünya Dinleri: Hıristiyanlık
7. Dünya Dinleri: İslam
8. Kırgızistan'da İslam'ın Yayılması

9. Kırgızistan'da Devlet ve Din İlişkisi

10. Modern Toplumda Din ve Çatışmalar

Ders kitabının ilk baskısına nazaran ikinci baskısı üslup ve içerik açısından daha gelişmiş, sadeleştirilmiş ise de dersin programına olan eleştiri, kitabı ikinci plana itmektedir. Eleştirilerin en önemlisi ders kitabının yaklaşımı ve içeriğine yönelik olunca kitabın yeniden ele alınması şart olmuştur.

2022 yılında yayınlanan yeni Dinlerin Gelişim Tarihi ders kitabının konu dağılımı ise şöyledir (Dotaliev vd., 2022):

1. Bölüm Dünya Dinlerinin Temelleri

§1. Dinlerin Temellerini Anlamak

§ 2. Budizm Temelleri

§ 3. Hristiyanlık Temelleri

2. Bölüm İslam Temelleri

§ 5. İnanç

§ 6. İbadet

§ 7. Etik

§ 8. Hz.Muhammed'in Çağdaşı Sahabeler Hayatı

3. Bölüm Kırgızistan'da Hanefi Mezhebi ve Maturidilik Akaidi

§ 9. İmam Azam ve Hanefi Mezhebi

§ 10. Hanefi Mezhebinin Özellikleri

§ 11. Kırgızistan'da Hanefi Mezhebinin Yayılması

§ 12. Ebu Mansur el-Maturidi ve Maturidilik Akaidi

4. Bölüm Devlet ve Din

§ 13. Kırgız Cumhuriyeti'nde Devlet ve Din Arasında Karşılıklı İşbirliği

§ 14. Kırgız Cumhuriyeti'nin Dini Alanda Devlet Politikası

§ 15. Radikalizm, Aşırılık Yanlısı ve Terör Örgütleri

§ 16. Dinler Arası Uyum ve Hoşgörü

Bakanlar Kurulunun 2022 yılındaki kararına göre din dersi standardının yeniden hazırlanmasıyla ders konuları genel eğitimde 7. 8. ve 9. sınıf olmak üzere üç sınıfa yayılmış durumdadır. Burada daha önceki pilot uygulamada kullanılan 9. sınıflar için hazırlanan Din Kültürü Tarihi dersi kitap içeriğiyle

yeni hazırlanan Dinlerin Gelişim Tarihi 9. sınıf ders kitabının konuları çok farklıdır. Dinlerin Gelişim Tarihi ders kitabında İslam dinine ağırlık verilerek Hanefî-Maturidîlik hakkında geniş bilgiye yer verilmeye çalışılmıştır.

Dinlerin Gelişim Tarihi ders kitabının gerek uslup, gerekse konuları ve içeriği açısından da sadeleştirilmesi gerekir. Genel eğitimdeki öğrencilere dinlerin temellerini öğretmek amaçlandığından meslekî dinî bilgileri detaylı şekilde öğretmeye gerek yoktur (Dotaliev vd., 2022). Mesela İslam kaynakları anlatılırken Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas konularının okul eğitiminde teferuatlı anlatılmasına lüzüm yoktur. Çünkü öğrencilerin henüz bu konuları anlayabilecek eğitim seviyesi ve ihtiyacı da yoktur. Diğer taraftan bu gibi spesifik konular meslekî eğitimin konularıdır. Bundan dolayı sonraki ders kitaplarının yayınlanmasında bu gibi yanlışlıklara yer verilmemesi gerekir. 9. Sınıflar için Dinlerin Gelişim Tarihi ders kitabı 2022-2023 eğitim yılının başında ülke genelindeki tüm okullara ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Ancak 7. ve 8. sınıflarda 2023-2024 eğitim yılında okutulmaya başlanan Dinlerin Gelişim Tarihi ders kitabının hazırlandığı belirtilmişse de, henüz dağıtılmış değildir.

5. Din Dersi Öğretmenleri

Din dersini kimin okutacağı konusu en tartışmalı konulardan birini teşkil etmektedir. Din dersi pilot olarak uygulamaya konulduktan sonra bu dersi kimin vermesi gerektiği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir taraflı lahiyat fakültelerinde dinler tarihi, din psikolojisi, din sosyolojisi, din eğitimi ve temel İslam bilimleri okutulduğu için bu dersi ilahiyatçıların verebileceğini öne sürülürken, diğer taraf buna ilahiyat fakültelerinde derslerin ağırlıklı olarak İslami yönde işlenmesinden dolayı okulda din dersinin tek taraflı verileceği endişesiyle karşı çıkmaktadır. (Din Madaniyatın Okutuu Sozduktu. 15 Kasım 2020). Bugün ülkede üniversitelerde alan kodu 531600 ilahiyat ve alan kodu 531400 din bilimleri olmak üzere ayrı ayrı bölümler vardır. Bu iki bölümde de meslekî eğitim yanında pedagojik formasyon dersleri okutulmaktadır. Ancak Sovyet kalıntısı eski görüşlerin etkisinden dolayı ya da ideolojik görüşlerin neticesi olarak, ilahiyatçıların din dersi öğretmeni olamayacağı meselesinin daha çok tartışılacağı öngörülebilir.

2016 yılında ilk Din Kültürü Tarihi dersi devlet standardında Tarih dersi kapsamında okutulacağı için, bu dersin Sosyal Bilgiler ve Tarih dersi öğretmenleri tarafından okutulması öngörmüşlerdir. Buna göre, Din Kültürü Tarihi dersinin, sadece bilgi verici ve tarafsız din bilimleri temelinde işlenmesi gerektiği savunulmuştur. Tarih ders öğretmenlerinin lisans eğitiminde dinler hakkında da bilgi aldıkları belirtilmiştir. Diğer taraftan Tarih dersi öğretmenle-

rinin din öğretimi sürecinde tarafsızlığı sağlama açısından en uygun öğretmen profilini oluşturduğu da iddia edilmiştir. Ancak Tarih dersi öğretmenlerinin din dersini verebilmeleri için özel meslekî gelişim eğitim seminerinden geçmeleri şartı getirilmiştir. Bütün bunların yanında, hükümetin yeniden din dersi öğretmenlerini temin etmede mali durumun yetersizliğinden dolayı, bunun en uygun çözüm olduğu ileri sürülmüştür (Proşel Trehdnevny Trenning Dlya Uçiteley Po Napravleniyu Kursa “İstoriya Religioznoi Kulturi” 27 Temmuz, 2018).

Ancak din dersinin 2016-2019 yılları arasındaki pilot uygulamasının sonucunda, tarih öğretmenlerinin genel olarak din ve din çalışmaları hakkındaki bilgilerinin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır (Din Madaniyatın Okutuu Sozduktu. 15 Kasım 2020). Bu doğrultuda meseleyi çözmek amacıyla Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlı Meslekî Gelişim ve Öğretmenleri Yeniden Yetiştirme Enstitüsü, Kırgız Eğitim Akademisiyle birlikte yeniden din dersi öğretmenlerini yetiştirme program arayışlarına yönelmişlerdir.

Ders öğretmenlerinin yetiştirilmesi de ders kitabının ilk hazırlanmasında olduğu gibi Norveç tecrübesinin ülke için daha uygun ve makul olacağı kabul edilerek Oslo (Norveç) Barış ve İnsan Hakları Merkezi'nin mali ve görüş desteğiyle gerçekleşmiştir. İlk olarak 16-18 Ağustos 2016 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile birlikte Oslo (Norveç) Barış ve İnsan Hakları Merkezi'nin desteğiyle Bişkek ve Çüy bölgesindeki 10 pilot okulun “Din Kültürü Tarihi” ders öğretmenleri için üç günlük mesleki gelişim eğitimi semineri gerçekleştirilmiştir (Press-reliz o seminare i kruglom stole po osenke rezultatov pilotirovaniya kursa “İstoriya religioznoi kulturi”, 17 Şubat, 2017). Daha sonra 2017 yıl 16-17 Şubat tarihlerinde aynı kurumlar tarafından Oslo (Norveç) Barış ve İnsan Hakları Merkezi'nin desteğiyle din dersi öğretmenlerine ikinci kez hizmet içi meslekî gelişim eğitimi semineri verilmiştir (Press-Reliz O Seminare İ Kruglom Stole Po Osenke Rezultatov Pilotirovaniya Kursa “İstoriya Religioznoi Kulturi”, 17 Şubat, 2017).

27-29 Haziran 2018 tarihleri arasında Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Devlet Komisyonu ve Kırgız Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Bişkek'teki AGİT Program Ofisi ile ortaklaşa Bişkek'te üçüncü kez ülke genelindeki 56 okulun “Din Kültürü Tarihi” dersi öğretmenleri için meslekî gelişim eğitimi semineri düzenlemiştir. Aynı seminerin 3-5 Temmuz tarihleri arasında Oş'ta yapılması planlanmıştır (İstoria Religioznoi Kulturi Trenningi dlya Uçiteley 27 Temmuz 2018).

Daha sonraki yıllarda “Dinlerin Gelişim Tarihi” dersini kimlerin verebileceği konusunda Cumhurbaşkanının 7 Haziran 2022 tarih 177’ nolu kararnameinde net bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Kararnameye göre, din derslerinin, eğitim psikolojisi ve pedagojik formasyon eğitimi ve öğretim yöntemleri konusunda meslekî gelişim eğitim programı sertifikası olan, hiçbir dinî akım ve cemaat mensubu olmayan ilahiyatçılar tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca din dersi öğretmen adayının ilk önce Devlet Milli Güvenlik Komitesi ve İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen teftiş sürecinden geçmesi gerekmektedir. Yeterli ilahiyatçı öğretmen sayısına ulaşamadığı durumda, pedagojik ve dinler hakkında meslekî gelişim eğitim programından sertifikalı olan Tarih öğretmeninin tayin edileceği belirtilmektedir (Erkin Too, 10 Temmuz 2022).

Bu çerçevede Eğitim ve Bilim Bakanlığı, “Dinlerin Gelişim Tarihi” ders öğretmeni alımı için kamuya ilan vermiştir. Ders öğretmeni için gerekli doküman listesi Haziran 2022’de Eğitim ve Bilim Bakanlığının sitesinde yayınlanmıştır. Buna göre dersi vermek isteyenlerin öncelikle okul müdürüne dilekçe yazmaları ve iş yerinden öğrencilerle çalışabileceğine dair referans mektubu almaları gerekmektedir. İlçe ve il bölge eğitim müdürlükleri tarafından bir ön analiz yapılır. Daha sonra adayın belgelerine ve yetkinliğine bakılması ve bir mülakat yapılması gerektiği belirtilmiştir (Kutbilim, 16.06.2022). Bu ilana, Din dersi öğretmenliği için toplam 2.448 aday müracaat etmiştir. Bunların içinden ilgili kurumların teftişinden 18’i denetimi geçememiştir. Kurum teftişinden geçen, 220 ilahiyatçı ve 2.210 Tarih öğretmeni olmak üzere toplam 2.430 kişiye 15 Ağustos - 2 Eylül 2022 tarihleri arasında Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlı Meslekî Gelişim ve Öğretmenleri Yeniden Yetiştirme Enstitüsü tarafından meslekî gelişim ve pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı düzenlenmiştir. İlk önce Bişkek ve Oş şehirlerinde 37’si ilahiyatçı ve 36’sı Tarih ders öğretmeninden oluşan toplam 73 kursiyer iki haftalık 72 saatlik eğitimden geçmiştir (Kutbilim, 24.08.2022). Bu 73 kursiyer tarafından çeşitli bölgelerdeki 2600 din dersi öğretmenine meslekî gelişim ve pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı düzenlenmiştir. Böylece birinci devrede ülke genelinde:

- Bişkek şehrinden - 125,
- Oş şehrinden - 111,
- Batken bölgesinden - 85,
- Oş bölgesinden 127,
- Celal-Abad bölgesinden - 147,

- Talas bölgesinden - 39,
- Narın bölgesinden - 65,
- Issyk-Kul bölgesinden - 83,
- Chui bölgesinden 138 olmak üzere toplam 920 öğretmen eğitime tabi tutulmuştur (Kutbilim, 24.08.2022).

İkinci devrede din dersi öğretmeni yetersiz olan okulları temin etmek amacıyla Meslekî Gelişim ve Öğretmenleri Yeniden Yetiştirme Enstitüsü tarafından “meslekî gelişim ve pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı” düzenlenmiştir. İhtiyaç duyulduğu zaman ülkenin Kuzey bölgesindekiler Bışkek’te güney bölgesindekiler için ise Oş şehrinde bölge eğitim müdürlüğünce din dersi öğretmenleri için hizmet içi meslekî gelişim eğitim programları uygulanmaktadır. Bugün böylece ülke genelinde tüm okullarda din dersi öğretmenleri temin edilmiş durumdadır.

Sonuç ve Öneriler

Kırgızistan’da genel eğitim içerisinde din eğitiminin yer alması çok zorlu bir süreç neticesinde gerçekleşebilmiştir. Bu zorlukların başında laikliğin ateizmle özdeş yorumlanması gelmektedir. Diğer taraftan ülkede meydana gelen siyasi ve toplumsal devrimlerdensen uygulanma sürecini geciktirmiştir.

Dünyadaki laiklik anlayış ve uygulanma şekillerindeki farklılık, genel eğitimde din eğitiminin ne şekilde yer alacağı veya alıp almayacağını belirlemektedir. Ayrıca okullarda din eğitimi yaklaşımı üzerinde ülke tarihinde dinin yeri, devletin dinle ilişkisi ve toplumun dinden beklentisi gibi hususlar etki etmektedir.

Genel eğitim içerisinde devlet gözetiminde sistemli olarak din eğitiminin gerçekleştirilmesi, demokratik çok kültürlü ve çok dinli Kırgızistan’ı inşa etmenin gereğidir. Ayrıca bu, toplumun bütünlüğü, huzuru ve dini toleransı kazandırmanın şartı olarak da kabul edilir. Tüm bu yaklaşımlar içinde Kırgızistan kendine özgü bir model geliştirmelidir.

Din dersinin içeriği ve öğretmenlerin yetiştirilmesi konusu siyasî ve ideolojik bakış açılarından uzak, ülkenin dinî geçmişi ve sosyal ihtiyaçları temelinde pedagojik ilkeler çerçevesinde tartışılmalıdır. Bu çerçevede din dersi konusundaki sorunları çözmeye şu temel ilkeler önerilebilir:

1. Din dersinin genel eğitimdeki yeri hiçbir zaman siyasi ideolojinin bir aracı olmamalıdır.

2. Din dersi öğretmenlerinin yetiştirilmesinde ilahiyat fakültesiyle işbirliğine gidilmesi uygun olacaktır. Pedagojik formasyon açısından yetersizlikler lisans programına ilgili derslerin konulmasıyla giderilebilir.
3. Ders kitabı, öğrencilerin anlayışına göre sadeleştirilmelidir. Ülke genelinde mensubu olunan İslam dini konularını ve Hanefiliğin özelliğine yer verilmelidir. Dini bilincin oluşturulması esas alınmalıdır.
4. Değerlendirme sistemi olmazsa dersin amaca ulaşması zorlaşacak ve dersin önemi sözkonusu olmayacaktır. Uluslararası tecrübelerde dersin seçmeli, isteğe bağlı olarak işlenmesiyle öğrencilerin bilgilerini değerlendirme sistemi farklı yaklaşımlarda denenmiştir. Sonuçta derse ölçme ve değerlendirme açısından puanlama sistemi getirilmiştir.
5. Din dersinde “din hakkında eğitim yaklaşımı” en uygun olduğu belirtilse de, sadece bilgi vermenin yetersiz olduğu anlaşılmalıdır. Öğrencinin kendini gerçekleştirmesinde ve hayatını anlamlandırmada din dersinin önemi ve katkısı sağlanmalıdır.
6. Din dersinin öğretim programı ve ders kitabının içeriği toplumun ihtiyacı ve beklentisi dikkate alınarak düzenlenmelidir.

Bütün bu yukarıdaki öneriler dikkate alınarak programlar hazırlandığında din dersinde amaçlanan hedeflerin gerçekleşmesi beklenebilir.

Kaynaklar/References

- 2014-2020 cıldarga Kırgız Respublikasının Diniy Çöyrödöğü Mamlekettik Sayasatının Konsepsiyası. Erişim 22 Mayıs 2022. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/68294>.
- Adep Sabagı. Calpı Bilim Berüüçü Mektepterdin 1-11-Klasları Üçün Okuu Programması. Tüzüüçülör: Baygaziev S., İptarov S., İsakoc B., Aşırbaev E., Kalmanbetov M., Bekberdiev K., Bayımbetov M., Batırkulov B., Japarov D. Bişkek: “TAS”, 2004.
- Baygaziev Sovetbek, *Ala-Toodogu Agartuunun Tarhının Kıskaçça Oçerki* (XVII kılımdan 1917. cılga çeyin), Bişkek: Erkin Too, 2005.
- Baygaziev Sovetbek, *Nurmoldo - XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, Bişkek: Erkin Too, 2005.
- Bazarkulov Sayfulla, “Kırgızstanda Diniy Bilim Berüü”, *Din Pedagogikası*, ed. Mustafa Köylü- Sayfulla Bazarkulov, Bişkek: Kırgız-Türk “Manas” Üniversitesi Basılmaları, 2018.
- Colaliyeva, Cazgül. “Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020), 173-196. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.672546>
- Çotonov Özübek, İyman Sabagı, Flosofiyalık, Publistikalık Oy-Tolgoolor, Bişkek: Mega Media, 2004.
- Din Madaniyatın Okutuu Sozduktu. 15 Kasım 2020. Erişim 15 Ağustos 2021. <https://www.azattyk.org/a/din-isaeva-madaniyat/30950311.html>.

- Din Madaniyatının Tarihi Kursu Boyunça Predmettik Standart. Bişkek 2017, Erişim Mayıs 2022. <https://edu.gov.kg/media/files/489b2745-e75d-4b93-a631-6f7a34a7ff5d.pdf>
- Din Madaniyatının Tarihi Sabagın Okutuu Toluk İşke Aşpay Turat. Erişim 9 Ekim 2020. <https://www.azattyk.org/a/30938464.html>.
- Din Madaniyatının Tarihi Üçüncü İret Sınoo Möönötündö Okutulat. Erişim 11 Mayıs 2019. <https://www.azattyk.org/a/29934476.html>
- Din Taanuu Sabagı–Calpı bilim berüüçü mektepterdin 1-11 klasstarı üçün sınak okuu programma-sı, Bişkek 2009. Erişim 10 Ekim 2009. <http://www.religion.kg/?show=article&id=182>.
- Dinderdin Öñügüü Tarihi Boyunça Predmettik Standart, Bişkek 2022, Erişim 15 Ağustos 2022. https://edu.gov.kg/posts/623/?fbclid=IwAR05Rxd7pQeYZiXyhGrDR6V-2ij7L5H2tL-MOYcL7OPm3gCV_87_k37Kv9aQ
- Dotaliev Asılbek vd., *Dinderdin Öñügüü Tarihi: 9. klass*. Bişkek: “Poligrafbumresursı”, 2022.
- Erkin Too, Kırgız Respublikasının calpı bilim berüü uyumdarında “Dinderdin Öñügüü Tarihi” predmetin kirgizüü cönündö Kırgız Respublikasının Prezidentinin Carlığı”, 10 Temmuz 2022, №51 (3386)/4.
- Erkin Too, “Kırgız Respublikasının Din Tutuu Erkindiği Cana Diniy Uyumdar Cönündö Mıyzamı”, 16 Ocak 2009, №03 (1814) 8.
- İmankulov Murat vd., *Din Madaniyatının Tarihi: 9-klass*. Bişkek: “Poligrafbumresursı”, 2018.
- İstoria Religioznoi Kulturu Trenningi Dlya Uçiteley, Erişim 27 Haziran 2018. <http://religion.gov.kg/ru/post/240>.
- I-X klasstar Üçün İyman Sabagın Okutuunun Bolcolduu Programması (1992-1993 okuu cılı üçün), Düzenleyen: B. Nurunbetov, M. Bayımbetov, A. Köçkönov, A. Tölönbaev, Oş 1992.
- Kırgız Respublikasında Calpı Mekteptik Bilimdin Mamlekettik Bilim Berüü Standartı Cönündö Toktomu. Erişim 05 Nisan 2022. <https://edu.gov.kg/media/uploads/2022/09/09/zijlce.pdf>.
- Kırgız Respublikasının Mekteplerinde Predmettik Bilim Berüünün Mamlekettik Standartları, editör: A. Asanov, Bişkek: Bilim kutu 2006.
- Kırgız Respublikasının Ministrler Kabinetinin 2022 cıldın 20. Yanvarındagı №19-t Teskemesi. Erişim 10 Erişim 2022. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kq/218831>.
- Kırgız Sovet Ensiklopediyası, Cilt 2. Frunze. 1977.
- Kırgız Sovet Ensiklopediyası, Frunze. 1989.
- Konnikova R.A., “Elge bilim berüü”, Kırgız Sovet Socialisttik Respublikası Ensiklopediası, Frunze 1983.
- Kurbanova, Nazira vd. (ed) *Din Madaniyatının Tarihi*, Bişkek, 2016
- Kutbilim, “Baldardın dinder cönündö bilimi boluşu kerek”. 16.06.2022. Erişim 16 Temmuz 2022. <https://kutbilim.kg/analytics/inner/baldardyn-dinder-zh-n-nd-bilimi-bolushu-ke-rek/>.
- Kutbilim, “Din Tarihi” okuu predmetinin konsepsiyası, 9 Ekim 2009, 35 (10351)/14-15.
- Kutbilim, “Dinderdin Öñügüü Tarihi” predmeti: mugalimder cana okuu kitebi dayar. Erişim 24 Ağustos2022. <https://kutbilim.kg/analytics/inner/dinderdin-n-g-taryhy-predmeti-mugalimder-zhana-okuu-kitebi-dayar/>.
- Kutbilim, “İyman Sabagı Calpı Bilim Berüüçü Mektepterdin 1-11 Klasstarı Üçün Okuu Programması”, 5 Eylül 2003.

- Kutbilim, “Kırgız Respublikasının Calpı Bilim Berüü Uyumdarı için 2023-2024-okuu cılınım Bazistik okuu plandarına tüşündürmө kat”. Erişim 4 Ağustos 2023. <https://kutbilim.kg/wp-content/uploads/2023/08/bazistik-okuu-plandary.pdf>.
- Kutbilim, “Kırgız Respublikasının Din Taanuuçuluk Bilim Berüü Konsepsiyası”, 7 Ocak 2011, № 1 (10411).
- Malabaev C. M., *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek; 1999.
- Press-Reliz O Seminare I Kruglom Stole Po Osenke Rezultatov Pilotirovaniya Kursa “İstoriya Religioznoi Kulturi”. Erişim 17 Şubat 2017. <http://www.religion.gov.kg/ru/post/150>.
- Proşel Trehdnevny Trenning dlya Uçiteley po Napravleniyu Kursa “İstoriya Religioznoi Kulturi” 27 Haziran, 2018. <http://religion.gov.kg/ru/post/123>. (Erişim 10.05. 2022).
- Sarıgulov Dastan, *Iyman Sabagı (Tüpkü tüşünüktör)*, Bişkek, 2004.
- Savinov V., *Pedagogika*, çev. Canış Abaev, Frunze: Mektep 1974.
- Slovo Kırgızstana. “Zakon Kırgızskoi Respubliki O Svobode Veroispovedanie i Religioznıh Organizasiyah”, 16 Aralık 1991 y. №657-XII, 1 Şubat 1992.